

МУЗИЧНІ КАПЕЛИ – ВІД ВІЛЬНА ДО УМАНІ

Іван КУЗЬМІНСЬКИЙ

У XVIII столітті засновниками музичних капел були василіяни, унійні єпископи та світські фундатори. Унійні музичні капели принципово не відрізнялися від аналогічних у римо-католицьких монастирях, часто навіть перевершували їх. Це твердження стосується не лише Галичини, а й Холмщини, Волині та Поділля, тобто всіх земель на правому березі Дніпра. Винятком є поки що лише Перемиська єпархія, з теренів якої не знайдено жодне історичне свідчення про музичні інструменти.

З джерел знаємо, що перший орган в Руській унійній Церкві на українських теренах встановили на Волині. В церквах грали на інструментах під час богослужінь, висвячення єпископів, коронації ікон, публічних святкувань та на похоронах. За межами церкви музиканти грали на монастирських вежах, ганках, спеціальних «тріумфальних» постаментах, у трапезних та під час процесій. Капелісти були постійними учасниками світських подій, як-от урочистості на честь іменин короля, публічні зустрічі гостей, на бенкетах, полюванні та весіллях. Музика була частиною освітньої діяльності василіян у школах, колегіумах та спеціальній бурсі. Є й унікальні випадки, коли монастир був міським монополістом і регулював діяльність музичних корпорацій, наслідком чого стало заснування монастирської музичної капели, яка грала на весіллях та мала прямі контракти з магістратом.

Перші органи та музичні капели в унійних храмах

Найдавніша згадка про використання музичних інструментів у василіянському середовищі датована 1667 роком і пов'язана із Сім-

надцятою капітулою, що відбулася у Вільні. На п'ятій сесії цієї капітули мовилося про дотримання норм життя у монастирях. Серед статей, які тоді прийняли, одна, №25, забороняє зловживати спиртним і застерігає, «*аби також при напоях жодної музики та [музикантів] інструменталістів не використовували*». Як бачимо, мовиться про використання інструментів у побуті.

З часів митрополита Кипріяна Жоховського до нас дійшли перші поодинокі свідчення про використання інструментів у церквах. Мовиться, зокрема, про: 1) нотний рукопис 1680 року, який використовував органіст у Верховицькій церкві Берестя; 2) участь світських музикантів в урочистих процесіях у Жировицькому монастирі в 1684 році, а також про заснування монастирської музичної капели у 1703 році; 3) появу посад музикантів у 1687 році у Супрасльському монастирі за новими правилами обителі, які запровадив владика після візитації; 4) фондуш 1697 року для Борунського монастиря, де передбачалося використання органа. Окрім цих джерел, про використання музичних інструментів у Вільні та Супраслі свідчать біографії відомих композиторів другої половини XVII століття – Миколая Дилецького і Томаша Шеверовського. Наголошу, що всі ці свідчення не стосуються історичних українських теренів ранньомодерної доби.

Музичне братство у Вільні та владича капела

Центром Василіянської конгрегації Святої Трійці було Вільно (сучасний Вільнюс). Закономірно припустити, що музичні новації також походили звідти.

Найдавнішим свідченням про існування музичної справи у Вільні

є рішення Другої капітули Руської унійної Церкви з 1621 року: *«Музику у Вільні слід законсервувати та зберегти, – конечно вважаємо це слушною річчю зі слухних причин, – і щоби закон ніяких перешикод не мав. Необхідно старатися, аби надані нами для співаків правила якнайшвидше впроваджувалися»*. З прийнятого пункту зрозуміло, що мовиться про якісь новації. На перший погляд можна припустити, що в цьому фрагменті йдеться про виключно церковний спів, та, знаючи систему функціонування ранньомодерних музичних корпорацій, логічно припустити, що в першому реченні мовиться про міських музикантів, які мали податкові обов'язки перед монастирем. Вперше такі грамоти, якими зобов'язали цехи Вільна сплачувати певні суми та віддавати продукцію на утримання ченців, з'явилися в 1611 і 1614 роках. У 1646-ому були укладені подібні угоди з міськими корпораціями за посередництва руської лавиці магістрату та митрополита Антонія Селяви. Можливо, такий договір уклали і з музичним братством, проте складно перевірити цю тезу, бо серед документів про професійні корпорації ранньомодерного Вільна до нас дійшло лише два – про міських музикантів.

У першому документі за 1703 рік мовиться, що міські музиканти добровільно щонеділі відряджатимуть двох музик-християн грати та асистувати на службі, а також даватимуть свічки на вівтар, робитимуть складки

в братську скриньку (касу) для покалічених і на поховання братчиків. Бачимо, що церква Святої Трійці була храмом, при якому функціонувала міська музична корпорація. Цей акт затвердили і підтвердили через 30 років. Нагадаю, що саме 1703 року в іншому василіянському монастирі (Жировицькому) вперше була заснована музична капела, а до того лиш принагідно залучали світських музикантів, як-от до урочистої процесії 1684 року. Можна сміливо припустити, що практика залучення міських музикантів існувала й у Вільні. В другому документі про музичне братство за 1755 рік мовиться про шістьох музикантів-юдеїв, які *«зобов'язувалися платити віленському братству музикантів при церкві Святої Трійці»*. Тож музичне братство діяло і в середині XVIII століття, а може, й пізніше, бо ці два документи згадані в декреті бурмістра за 1795 рік.

Про факти використання музичних інструментів в унійних храмах за часів митрополита Кипріяна Жоховського я уже згадував (див. *«Патріярхат»*, №4 за 2020 р. – Ред.). Виглядає так, що тоді окремо від василіянської існувала митрополича капела. 3 жовтня 1687 року предстоятель особисто уклав нові правила для Супрасльського монастиря Благовіщення, за якими в обителі мали утримувати шістьох співаків і музикантів. Ці правила втілили, про що свідчать шестиголосі вокальні нотні збірки з партією органа (кінець XVII – початок XVIII ст.), а також *«Пом'яник»* першої чверті XVIII

століття, де були зафіксовані імена двох місцевих органістів – Євтихія та Гавриїла. Очілюником владичого хору став василіяннин Теодор (Томаш) Шверовський, який був регентом (керівником) хору до смерті владики в 1693 році. У 1698-ому він написав інструментальний концерт для французьких музикантів князя Кароля Радзивілла. Шверовський не міг зробити цього без спеціальних навиків, а це дозволяє припустити, що Кипріян Жоховський утримував власну музичну капелу.

Капела бурси при монастирі Святої Трійці у Вільні

Безперечний факт існування музичної капели при бурсі монастиря Святої Трійці датована 1709 роком. У 14 статті шостої сесії Двадцять шостої василіянської капітули, що відбулася в Більську-Підляському, зазначено: *«Аби капела, з якої значний для монастиря йде пожиток, була би збережена»*. Зрозуміло, що ця капела існувала не перший рік.

В інвентарі монастиря за 1719-ий музична тема вперше озвучена в контексті бурсаків, тобто мешканців шляхетного гуртожитку-конвікту (бурси). В монастирських правилах та обов'язках другої половини дня вказано, що *«бурсаки, аби дзвонили послідовно на молитвах»*, а от втілити цей наказ повинен був регент музики отець Матеуш Апонович.

Значно ширші відомості про діяльність капели датовані 1720 – 1730 роками. Мовиться переважно про контракти, списки інструментів,

реєстри витрат і прибутків монастиря тощо. Достеменно невідомий повний склад капели, проте знаємо, що багато музикантів були з бурсаків. Це видно з контрактів, які були укладені між монастирем та батьками спудеїв на п'ять – сім років. Очільником цієї капели у 1740 – 1743 роках був Януарій Бабінський із Битені. В монастирських відомостях він характеризується як «найкращий руський інструменталіст та композитор».

В магістра був помічник з числа ченців – 18-річний Бенедикт Чижевський. Тоді бурсаків було загалом восьмеро: органіст, валторніст, трубач, тромбоніст, по двоє альтистів і дискантів. Зі складу інструментів бачимо, що капела була досить обмеженою. Та не лише спудеї були капелістами, а й їхні учителі зі світських музикантів та василіян. У протоколі візитації монастиря за 1743 рік зазначено, що василіянин Сильвестр Данішевський викладав риторику та ірмолойний спів, а також володів різними музичними інструментами та органом. Отець Дамасус Момейко був префектом хору і знався на григоріанському хоралі, а отець Йозеф Імбаровський грав на гобої, лірі та позитиві. А от у часі візитації 1752 року в монастирі було дев'ятеро музикантів, вочевидь, світських. У них на навчання перебувало п'ятеро хлопчаків.

У 1720 – 1730-их роках сеньйорами бурси були світські особи, які за контрактами зобов'язувалися не лише навчати бурсаків, а й особисто брати участь в різних okazіях. Про ці події ми довідемося з прибутків монастиря від гри капели під час весілля (1734 р.) і від контрактів з магістром (1727 р.). З огляду на останні капела зобов'язувалася двічі на день приводити на вежу віленської ратуші трубача: о п'ятій ранку та об одинадцятій годині. В літній час потрібно було грати додатково третій раз о сьомій вечора, а восени – о шостій. Крім цього, капелісти повним складом зобов'язувалися грати протягом трьох днів під час великих церковних «грецьких та римських» свят: на Різ-

во і Великдень. Завдяки учнівським контрактам та реєстрам інструментів відомо, що бурсаки в цей час опанували гру на трубі, валторні, тромбоні, гобої, фаготі, скрипці, віолі, клавікорді, спінеті й литаврах. Подібний контракт із магістром існував ще у 1646 році, проте тоді обмежувалися лише биттям у дзвони. Фактично капела монастиря перейняла на себе функції, які мало б виконувати віленське музичне братство, як це було в інших містах Речі Посполитої. Завдяки інвентарю інструментів і нотних

Очевидно, перша унійна музична капела на сучасних українських землях з'явилася в унівському монастирі Успіння Пресвятої Богородиці. Найвірогідніше, її ініціатором-засновником був владика Атанасій Шептицький

композицій з монастиря за 1774 рік можна доповнити список інструментів, що належали капелістам: альт, квартвіола, басетля, флейта та флейта-траверсо. Цей останній документ засвідчує існування капели щонайменше 65 років.

Вірогідним прототипом василіянської бурси була єзуїтська музична бурса, заснована у 1651 році. Вже у 1667-ому у віленській єзуїтській академії створили музичну катедру. Нагадаю, що ще з часів владики Йосифа-Веляміна Рутського новики-василіяни регулярно навчалися в цьому головному навчальному закладі Великого князівства Литовського. Зважаючи на суму представлених відомостей, виникає можливість для припущення, що унійна бурса та музична капела могли існувати ще у XVII столітті. Підсилює цю концепцію біографія одного з найвідоміших композиторів партесного співу Миколая Дилецького. Є щонайменше два свідчення, що він був пов'язаний із віленським Свято-

троїцьким монастирем, але головне, що бурса виглядає єдиним осередком у Вільні, де можна було б утілювати музично-теоретичні та дидактичні правила, викладені в трактаті «Мусикійська грамати́ка». У зв'язку з цим наслідую припустити, що Миколай Дилецький міг бути викладачем у віленській василіянській бурсі. З огляду на інший літературний твір композитора, від якого збереглася лише назва, виникають додаткові підстави так вважати, бо він адресований магістрату: «*Toga Złota w nowej święta metamorphosi, szlachetnemu magistratowi Wilenskomu na nowy rok przez Mikolaja Dileckiego, akademica Wielenskigo ogłaszona w Wilne. Typis Franciscanis anno 1675*». І хоча твір цей не може бути беззаперечним свідченням існування бурси, зв'язок із магістратом змушує пригадати контракт щодо капели 1727 року і припустити, що ця практика існувала вже в останній третині XVII століття.

Перша капела на українських землях: Унівський монастир

Очевидно, перша унійна музична капела на сучасних українських землях з'явилася в Унівському монастирі Успіння Пресвятої Богородиці. Найвірогідніше, її ініціатором-засновником був владика Атанасій Шептицький. Найдавніша згадка про унівську капелу датована 1735 роком, коли вона супроводжувала митрополита до Жовкви, де тимчасово замешкав королевич Якуб-Людвік Собеський. Цілком імовірно, що цю капелу заснували значно раніше, бо Атанасій Шептицький став архимандритом монастиря ще в 1715-ому. З документа 1738 року відомо, що в репертуарі капели були твори італійських та німецьких композиторів. Капелісти грали на хорах у церкві під час богослужіння, брали участь в урочистих процесіях, розважали гостей біля столу, трубачі грали на вежі монастиря.

Капела неодноразово супроводжувала митрополита в поїздках. У 1745 році він звершив літургію у її супроводі на похороні Михайла-

Сервація Вишневецького у Вишнівці. Унівська капела функціонувала й по смерті владики, в часи архимандрита Амвросія Турянського. Цікаво, що у 1747 році сеньйором, тобто очільником капели став музикант із таким же прізвищем – Йозеф Турянський. Найвірогідніше, вони були родичами. Загалом того року капела налічувала вісім музикантів. У 1769-ому на замовлення місцевих черниць вона грала під час Великодня на унівській горі. Останнє повідомлення про капелу датоване 1771 – 1773 роками. В ній служили по двоє регентів, дискантів і трубаців, по одному гобоїсту, гравцю на флейті-траверсо та ще п'ятеро капелістів, які, найімовірніше, грали на струнних смичкових інструментах. У цей період змінилися двоє капелмейстерів, тобто керівників капели. Якщо орієнтуватися на прізвища, то вони були німцями. Цікаво, що центр села Унів і в наші дні називають Капелівкою. Ще у 1747 році зазначалося, що капелісти мешкали на монастирських городах, і для їхнього утримання були віддані лани та сіножаті.

Львівська єпископська музична капела

Існування львівської музичної капели пов'язане виключно з ім'ям місцевого єпископа Лева Шептицького, який, очевидно, був її фундатором. Прізвища двох музикантів цієї капели є в списку капелістів унівської капели, а отже, маємо приклад тяглості між ними. Дійсно, владику Лев був племінником Атанасія Шептицького і мав нагоду перейняти нововведення.

Найперші звістки про капелу львівського єпископа походять з преси 1753 року. В травні з нагоди урочистостей у францисканському костелі Галича звучала «власна добірна капела» єпископа у супроводі «неустанного стріляння з гармат». У серпні в єпископа у Львові гостював князь Август Чарторийський, а «капела єпископа бавила гостей грою та співами різних концертів». Збереглися дві книги рахунків ка-

пели за 1760 – 1779 роки, тобто до смерті фундатора. Фінансування капели відбувалося з пастирського податку та завдяки канцелярським виплатам, які вносили парохі до єпископської каси.

Капела мала кістяк музикантів. Протягом всього часу її існування керівником (сеньйором) був скрипаль Петро Богданович. Та найбільш оплачуваним музикантом став гобоїст Пілецький, річна зарплата якого часом сягала 1800 злотих. Натомість максимальна зарплата сеньйора капели становила 600 злотих. Впродовж майже 20 років у капелі працювали 39 музикантів. Вони грали на скрипці, альті, квартвіолі, гобої, валторні, клавесині, клавикорді та органі. У капелі служив італійський клавесиніст Алессандро Данесі, який у 1776 році опинився при дворі Великого гетьмана литовського Михала-Казимира Огінського. Цікаво, що в книгах рахунків цей музикант не занотований. При капелі в різний час навчалися музики хлопчачки. Їхня кількість в різні роки становила від двох до 14 осіб. Вони мешкали в гуртожитку та утримувалися за рахунок коштів для капели, де їх годували, обпирали, купували одяг, лікували, оплачували поїздки додому та забезпечували необхідними для проживання речами. Найчастіше юнаки вчилися грати на скрипці, альті та гобої, рідше на клавесині й валторні. Жоден із дорослих капелістів не грав на трубі та басетлі – це робили виключно учні. Паралельно ще й співали, а на чолі цієї справи стояв дорослий регент. Часом учні доростали до статусу повноправного капеліста.

Про репертуар львівської капели відомо небагато. Серед нотного масиву згадані концерти, симфонії, кантички, французькі твори для балу, танці, а також опери. На перший погляд може здатися, що виконання розважальної музики було чимось недопустимим для єпископської капели, проте цілком природним для того часу, адже церковні ерархи брали активну участь у світському житті.

Львівська капела регулярно співпрацювала з іншими музикантами і католицькими орденами.

Капели Почаївського та Бучацького монастирів

Фундатором почаївської капели був магнат Микола-Василь Потоцький. Довідуємося про це з повідомлення преси за 10 липня 1782 року (день його смерті). Серед заслуг канівського старости там згадана фундація на капелу василіян у Почаєві, точніше на купівлю музичних інструментів.

Найдавніша згадка про капелу з книг видатків та прибутків монастиря датована 1772 роком. Капела функціонувала й по смерті фундатора (щонайменше до 1789 року). Її учасники грали на скрипці, басетлі, квартвіолі, гобої, трубі та валторні, а також співали. Частина капелістів, особливо співаки і трубаці, були хлопчачками. У 1779 році в капелі служив німець, який на замовлення писав церковні твори. Музиканти нерідко грали в інших містах: Бродах, Кременці, Львові, Любарі, в костелі піярів у Золочеві тощо. Завдяки фінансово-обліковій книзі Почаївського монастиря відомо, що капела грала на весіллі шляхтича, полюванні, запустах, на різдвяні свята та в церкві під час богослужінь. Найдокладніший опис діяльності почаївської капели міститься в «Преславній Горі Почаївській» – творі, де описана церемонія коронації ікони Пресвятої Богородиці Почаївської та публічних торжеств з нагоди цієї події. Згадані заходи відбувалися в 1773 році. У перший день коронації зазначено, що «на останок капела, на різних музичних інструментах, грала Літанії Найсвятішій Пані, тут же звучали і інші піснеспіви на подвір'ї, а також на хорах біля Триумфальної Брами, де веселила слухачів грою та співами доти, доки не настала дев'ята година». Капела грала і співала перед церквою на постаменті, під час процесій, у храмі. Окрім Літаній та Нешпорів (Вечірня – Авт.) звучали набожні пісні, але не акапельно, а в супроводі інструментів. Звуки

труб та котлів (литаврів) чергувалися із залпами гармат, рушниць і мелодіями монастирських дзвонів.

Фундатором музичної капели в Бучачі був той же Микола-Василь Потоцький. У Привілеї для монастиря 1754 року зазначено, аби при церкві утримували органіста та двох трубачів. Органіст мав би грати одну службу, а трубачі, окрім гри в церкві, мали б щоранку та щовечора перед храмом грати благочестиві мелодії. Достеменно невідомо, наскільки ретельно було виконане побажання мецената, але польська преса свідчила, що під час перенесення ікони Богородиці з василіянської церкви до костелу домініканців у процесії брала участь якась музична капела. Зрештою, в 1758 році зафіксовані виплати монастирським трубачам під час урочистого оголошення нового голови у церковному товаристві «Марійська дружина». В інвентарі монастирської церкви Воздвиження за 1769 рік згадані дві пари мідних труб, пара валторн та три пари котлів (литаврів) на хорах церкви.

Капели та музичні інструменти в Холмі, Загорові, Піддубцях, Острозі, Жидичині

Окрім згаданих монастирів, існували капели в інших обителях, але про них поки відомостей менше. Звістки про музичну капелу в Холмському монастирі з'являються у 1750-их роках. 27 грудня 1750 року проповідник місцевого василіянського монастиря на прохання тамтешніх магнатів співав італійські арії в супроводі інструментів. Імовірно, акомпанемент також складався з музикантів монастиря, бо у візитаційному інвентарі 1752 року згадані восьмеро музик. Найпевніше засновником капели був архимандрит Максиміліян Рило, який у 1753 році купив маєток і збільшив зарплатню капелістам. Капела функціонувала й після переходу фундатора як єпископа на Перемиську катедру. Відомо, що в 1787 році Теодосій Ростоцький їздив

з візитацією у Косів (*тепер частина с. Красне Люблінського воєводства в Польщі – Авт.*) у супроводі капели. В 1793 році у капелі було п'ятеро музикантів. Окремо існувала фундація на 1200 злотих для трубачів.

Єдине свідчення про капелу в Загорівському монастирі на Волині датоване 1752 роком, коли в інвентарі згадані інструменти: скрипка, гобой, дві труби, дві валторни і клавикорд.

Відомості про капелу в іншому волинському монастирі – Піддубці біля Луцька – теж датовані серед-

іною XVIII століття. Висвячення церкви в цій обителі описане в «Додатках до Кур'єра Польського» (Dodatki do Kuriera Polskiego) за 18 вересня 1755 року: «по полудні відбулася процесія, і перенесли ікону Богородиці зі старої у нову церкву при [звучанні] вишуканих голосів мелодії», тобто музика супроводжувала василіянську церкву від часу її зведення. Зрештою, в 1766 році був записаний фондуш на органіста. А от для утримання трубачів фондуші зафіксовані шість разів: тричі у 1759, в 1762, у 1766 і в 1774 роках.

У червні 1789-го в Острозі з нагоди іменин короля – на День святого Станіслава – василіяни стріляли з монастирських мортир, а також звучали спів і музика. Цілком імовірно, що мовиться про ще одну капелу, яка складалася переважно з місцевих студентів.

А от найдавніше свідчення про орган в унійному храмі на українських землях датоване 1711 роком, коли адміністратор Жидичинського монастиря уклав договір про підготовку місця в храмі для органа. Не-

відомо, скільки минуло часу до появи інструмента в церкві, проте достеменно відомо, що в 1799 році був встановлений уже новий орган.

Музика в Радомишлі, Овручі, Шаргороді та Умані

Добре відомо, що в 1746 році Радомишль став резиденцією унійних митрополитів. Про місцеву капелу дослідники досі не мають достовірних даних. Перше свідчення про її діяльність в Радомишлі датоване 1779 роком, коли до міста зі Львова прибуло семеро музикантів, очевидно, на похорон митрополита Лева Шептицького. На чолі цієї групи стояв ще донедавна учень львівської капели – скрипаль Ясь Броневич. Інші музиканти грали на басетлі, трубі, квартвіолі, фоготі та скрипках. Їм тоді заплатили не за разову поїздку, а за пів року служби. У 1781-ому, коли митрополитом був уже Ясон Смогожевський, ввече-

рі після урочистостей з нагоди Дня святого Станіслава у резиденції звучала «сільська музика, співи та танці престолюдинів, а також євреїв».

Подібні святкування відбувалися і в Овручі. У листопаді 1785 року з нагоди річниці коронації Станіслава-Августа Понятовського після богослужіння у василіянській церкві були обід, слухання музики і танці. У 1789 році з нагоди іменин короля місцеві студенти вбралися в однакові мундири та стріляли з рушниць, а на ганку церкви грали Літанію.

У 1765 році в Шаргороді молодь місцевої василіянської школи ставила виставу – трагедію Расіна. Цю «дводенну оперу» виконували під музичний супровід капели і постріли гармат.

У 1804 році на хорах церкви василіянського монастиря в Умані зберігалися скрипка, бас і два кларнети, тож існує вірогідність, що ці музичні інструменти використовували тут ще у XVIII столітті.

Як бачимо, крок за кроком дослідники повертають пам'ять про забуту музичну культуру наших пращурів.